

Peli Martin Latorreren hilberria (1923-2013)

RUIZ URRESTARAZU, Manuel
Ohorezko euskaltzaina

Peli Martin Latorre, euskaltzain urgazlea, Gasteizen jaio zen, 1923ko irailaren 19an eta Gasteizen hil, 2013ko abuztuaren 21ean.

Gasteizko Aiztogile kalean jaio zen, kale horretako bigarren auzune edo bezindadean, Gasteizko Erdi Aroko almendra ospetsuan, gasteiztar petoa izateko hasiera egokian eta Peliren kasuan, sortze jator hori heltze oparoan gertatuko zen gero, gasteiztar, arabar eta euskaldun prestua izanez, asmoz eta jakitez.

Peli jaio zenean Euskaltzaindia gaztea zen oraindik, lau urte zeramatzan bizi, baina Akademia osatzen zuten euskaltzainek gizon prestu eta helduak ziren ordurako; euskararen zaintze eta sendotzea esku onetan zen. Araban bertan euskaltzain gutxi izan arren ez ziren makalak ordukoak: euskaltzain oso Erraimun Olabide Carrera, Gasteizko Andra Mari Zuriaren plazan jaioa (Peli Martinen Aiztogile kale hartatik hurbil) eta euskaltzain urgazle gisa Odon Apraiz Buesa, biak 1919an izendatuak; baita euskaltzain urgazleen artean ere urte berean izan ziren izendatuak Arabako mugetan sortutako Federiko Belaustegigoitia Landaluze laudioarra (Bizkaian biziko dena) eta Luis González Etxabarri, «Aizkibel'dar Bingen» izango dena, Bizkaiko Ubiden jaioa, baina ume eta nerabe zen garaian, bere aita medikuarekin Gasteizen bizi izan zena, gero Bizkaian lan egin eta azkenean Argentinan hil zena. Hogeigarren hamarkadan eta Gasteizen bertan ezin ditugu ahaztu garai hartako Elizbarrutiko Seminarioan irakasle arituko diren bi euskaltzain nabari eta ospe handikoak: Manuel Lekuona Etxabeguren, 1919an

euskaltzain urgazle izendatua eta Jose Migel Barandiaran Aierbe, 1928an urgazle egina. Euskaltzaletasun giro horretan haziko da Peli.

Bere lehenengo estudioak Floridako Eskolan egiten ditu. Estudio sasoi horretan gerra zibila dator eta ordura arte sendotzen ari zen giro euskaltzalea, bai Gasteizen, baita mendebaldeko beste lurraldeetan ere, argaltze gogorrean bihurtuko da, ia kakexiaraino ailegatuz.

Baina hola edo hala gizartearen bizitza aurrera doa eta Pelik lehenengo estudioak bukatzen ditu. Pertsona sentibera izanik, bere hiriko eta herriko kulturarekiko grina sortzen zaio barrenean. Musikarekiko duen zaletasuna medio eta musika herrikoa maitatuz txistularia egiten da. Aldi berean, mutil gihartsua izanik kirolari ez dio muzin egiten eta mendi ibilaldietan eta futbol partiduetan hartzen du parte.

Lan batzuetan jardun ondoren eta itxura on eta lerdeneko gizona izanik, miñoi izateko lehiaketetara aurkeztzen da eta behin haiek gaindituta, Arabako Foru Aldundian miñoi-txistulari modura hamabost urte emango ditu, 1948-1963 tartean. Berarekin zekarren jakin-minak eraginda, miñoi baten lan arruntetik aparte, Aldundiko artxiboan dokumentuak arakatuz, Arabako Miñoien historia eskuizkribuz prestatzen du. Lan berezi horrek, 1951n egina, hibernazio luzea izango du, 1963an Miñoien zerbitziburua prestatutako lanarekin geratzen baita, Pelik enpresa pribatuen kudeaketan aritzeko Aldundian eszedentzia eskatzen duenean. Hamabost urte geroago, 1979an, Pelik, Kultura Diputatua eginda, bere izkribua berreskuratzeko abagunea izango du eta handik urte batzuetara, 1998an, lana osatu eta euskaratu ondoren liburu gisa agertuko da obra hura azkenean.

Bi aldiz ezkonduko da Peli. Lehenengo emaztea Maria Prudentzia Etxazarra izango da eta Iñaki izango dute seme. Bigarren emaztearekin, Mari Karmen Ibarbaran zenarekin hiru alaba-seme izango ditu: Aintzane, Edurne eta Mikel. Belaunaldi berri hori euskalduna dugu, aurreko belaunaldiko Pelik eta bestek egindako lanari jarraituz.

Musika eta kantua askotan batzen dira. Bai Mari Karmen emaztea eta baita Peli bera ere kantariak izan ziren koru batzuetan: Mari Karmen «Manuel Iradier» koralean eta Katedral Berriko koruan eta Peli, aldiz, «Araba»

koruan, Sabin Salaberri Urtzelai musiko aramaioarraren zuzendaritzapean; «Araba» koru honen kudeaketa ekonomikoa ere Pelik eraman zuen denbora batean.

Bere heziera aurrera eraman nahi duen pertsona batentzat estudioak ez dira inoiz amaitzen eta Pelik, bere prestaketa osatzeko asmoz eta beste irtenbide bat lortzeko desioz, Gasteizko «Jesus Langile» Lanbide Eskolan merkataritza eta enpresen kudeaketaren estudioak egin zituen, Aldundian zerraman miñoi bizitza profesionala agian mugatua gertatzen zitzaiolako. Horregatik 1963an Aldundia uzten duenean enpresa batzuen kudeaketa eramango du aurrerantzean.

Eta euskaraz zer? Pelik euskotar izatetik euskaldun izaten igarotzera gatzetatik zuen helburu. Maisuren bila ibili eta norekin topatzen da bada Gasteizen? Andoni Urrestarazu Mendizabal «Umandi»rekin, alegia. Hona helduta, «Umandi»ri buruz bi hitz esatea merezi du. Araian 1902an jaiotako gizon argi hau (1961ean euskaltzain urgazle izendatua) gorputzez txikia izan arren, arimaz, kemenez eta borondatez erraldoia zen; 17 urterekin euskaldundu zen, bere abertzaletasun indartsua sendotzeko asmoz eta hortik aurrera 1993an hil zen arte, euskarari eskaini zion zeukan ahalmena. Idatzi zituen obra nagusiak *Gramática Vasca*, 1959an argitaratua eta *Asmo hiztegia*, 2000n agertua, izan ziren. «Umandi»k euskarazko klaseak bere etxean ematen zituen eta berarekin ikasi zuen euskara Peli Martinek. Gero Pelik berak eman zituen euskarazko klaseak, orduko beste euskaltzaleekin batera; irakasle horien artean Andoni Berroeta Altzola (1957an euskaltzain urgazle egin) eta Peli López Presa zeuden. Institutuan (gaurko Legebiltzarrean) eta Arte eta Ofizioetako Eskolan ere lortu zuten euskarazko klaseak ematea. Gasteiz Irratian (Radio Vitoria zelakoan) irakasle horiek prestatutako euskarazko kurtsoak eman ziren, Antxon Iriondo esatari zela. «Norte Expres» arratsaldeko egunerokoan, «Euskeraren Txokoa» zeritzan atalean, artikulak idazten zituen euskaltzale talde horrek; Peliren ezizenak «Gasteizko txistulari bat» eta «Eleder» izaten ziren.

1960ko hamarkada, batez ere hamarkada horren bigarren erdia, garrantzi handikoa izan zen Peliren bizitzan. Euskara plazara jalgitzen ari da orduan eta harentzako etorkizun hobea ikusten dugu euskaltzale gehienok. Araban

ere etorkizunak euskaldunago dirudi. Gasteiz, Laudio, Amurrio, Legutio eta Agurainen industri enpresa asko jartzen ari dira, gehienak Bizkai eta Gipuzkoatik ekarriak eta industria horiekin batera, enpresaburu eta langile euskaldun zenbait Arabara bizitzera datoz (batez ere Deba Arroetik). Ez bakarrik industriak. Estibalizko monasterioa, kasu, euskararen bizitzarako berpizten da nabarmen; Silosko monasterioarekin zenbait urtetan erlazio estuan izan ondoren, orain Lazkaokoarekin dago batuta, eta abata amankomuna dute, Don Mauro Elizondo, Lazkaon dagoena eta Estibalizen priore Aita Isidor Baztarrika Munduate dago; beneditar monako hau Ataungoa da eta 1964tik euskaltzain laguntzailea (berarekin batera Gerardo López de Gereñu Galarraga gasteiztar toponimo biltzailea ere urte berean urgazle izendatua zen). Isidor Baztarrika monako landu eta irekia da, erakargarria eta harekin batera Gasteizko talde euskaltzale bat hilero biltzen da Estibalizen, Araban zehar euskarazko jarduerak antolatzeke asmoz, euskarazko mezak eta klaseak batez ere. Ahaleginak egin ziren Gasteizen, Laudion, Amurrioren (Federiko Barrenengoarekin, gero euskaltzain urgazle eta ohorezkoa izango denarekin), Aramaion (Patxi Uribarren euskarazko jardueretan bazebilen ordurako), Legution, Elosun edo Agurainen, besteak beste. Eta bilera horietan idazkari gisa lan egiten zuena Peli Martin Latorre zen. Olabide Ikastola ere urte haietan sortzen da eta bultzatzaileen artean Peli dabil.

1969ko azaroko batzarrean Euskaltzaindiak Peli Martin Latorre euskaltzain urgazle izendatzen du. Pelirekin batera Begoña Arregi Aranburu, Serafin Basauri Arteaga, Jorge Cortés Izal, Jose Estornés Lasa, Kepa Enbeita Ealo eta ni izendatuak gara. Zazpitatik hiru ordurako Araban bizi garenak (Kepa Abornikanon eta Peli eta ni Gasteizen). Urte horretan Euskaltzaindikoko karguak hauek ziren: Manuel Lekuona, euskaltzainburu, Jean Haritschelhar, euskaltzainburuorde, Juan San Martin, idazkari, Piarres Lafitte, Jagon sailburu, Eusebio Erkiaga, diruzain eta Lino Akesolo, bibliotekari; Jose Luis Lizundia, gaur euskaltzain emeritua eta orduan urgazle zena (1966tik), bazebilen ordezkariorde lanetan.

Hamarkadaz saltatzen dugu. 1970eko hamarkada garrantzitsua izango da oso euskararen bizitzan. Euskara batua «hoch deutsch» bezala zabaltzen hasten da eta euskara normalizatu hori premiazkoa da euskaldunen kopurua gehitzeko eta sendotzeko, batez ere hiriburuetan eta mendez mende

euskararen presentzia makaltzen eta galtzen joan den eremuetan, bereziki Nafarroan, Araban eta Bizkai edo Lapurdiko zonalde zabaletan. Euskaltzain berriei buruz, urgazle hauek izendatzen dira Araban: Patxi Uribarren Leturiaga aramaioarra 1971n (2008an osoa izango dena), Henrike Knörr Borràs Tarragona-Gasteizkoa 1975ean (1977an euskaltzain oso) eta 1979an Fedेरiko Barrenengoa Arberas amurriarra (2004an ohorezkoa egina), Pedro Pujana Agirregabiria oletarrarekin batera (1995ean ohorezko izendatua); 1979an ere Gerardo López de Gereñu ohorezko egiten du Euskaltzaindiak. Azken urte honetan bertan Araban lanean ari eta han biziko diren bi gipuzkoar izendatzen ditu urgazle euskal Akademiak: Patxi Goenaga Mendizabal (1995ean oso izango dena) eta Pedro Sancristóval Murua.

1970eko hamarkadaren azken urteak Euskal Herriko instituzioak berriztatzeko eta eguneratzeko eta erakunde berriak sortzeko oinarrizkoak dira. Eusko Legebiltzarra eta Jaurlaritza eratzen dira eta lanean hasten dira. Gauza bera gertatzen da Euskal Herriko Unibertsitatearekin. Eusko Jaurlaritza eta Legebiltzarra Gasteizen jartzen dira, baita Unibertsitatearen Letretako Fakultate nabarmenak ere. Euskaltzain andana bat, oso eta urgazle, Gasteizerako bidea hartzen dute, Koldo Mitxelena buru. Haietako askok, lanez aparte, Gasteizen edo Araban bizitzeko aukera egiten dute eta etorrera kate horrek jarraitu du gaur arte, letretako pleiade bat, filologo, idazle eta beste, goiko lurralde horretan finkatuz. Aldez edo moldez azken urteetan Arabaratu edo Gasteizeratu zareten izen-deiturak aipatzea luzeegia izango zen eta nor edo nor aipatu gabe utziko nuke seguru asko, baina hona hemen abagune egokia gasteiztar, arabar eta euskaldun ororen izenean holako guztioi esker beroenak emateko. Mila esker zuoi.

1960ko hamarkadako industrializazio prozesuak euskararen berreskuratze bat Araba eta Gasteizeri ekarri bazien, zer esan 1980ko eta hurrengo hamarkadetako prozesu instituzionalaren bidez etorritako euskalduntze zabalari buruz? Zaila zen benetan honelako prozesua hain urte gutxitan Gasteizen eta Araban aurrez ikustea.

Eta bilakaera baikor horretan Pelik ere bere partea du. 1979an eta lehenengo aldiz Araban, Aldundian sartzten da EAJko gobernu talde oso bat. Peli Martin Latorre Hezkuntza eta Kultura diputatua da Arabako Foru Al-

dundian (Hezkuntzakoa ere bai, ze Lurralde Historikoen Legea 1983an onartuko da eta Durako ikastola Aldundikoa zen oraindik). Kontura gaitzek zer sentituko zuen Pelik Aldundian diputatu sartzekoan, miñoi irtete hartatik hamasei urte igaro ondoren.

Peli bi legegalditan izan zen diputatu Arabako Aldundian. Bietan EAJko kide gisa. Esan dugunez, 1979-1983 tartean, Hezkuntza eta Kultura diputatu eta bigarren legegaldian, 1983-1987 bitartekoan, Kultura diputatua. Aldunditik joana zenetik hamasei urte igaro arren, Diputazioa ezagutzen zuen barrutik eta hango funtzionario mordo bat ere bai. Ehuna ezaguna zuen eta jantzi ederra egiten arituko da Peli jo eta ke.

Euskaltzaindiaren Arabako Ordezkaritza Peli diputatu izan zen bitartean leku duinetan kokatzen ahalegindu zen: horrela 1982an Bizente Goikoe-txea 6an jarri ziren gure bulegoak eta lokal horiek Batzar Orokorretarako beharrezkoak izan zirenean San Antonio 41era aldatu zen ordezkaritza hori; toki biak hiriaren erdian.

Dokumentuak arakatzeko aspaldiko zaletasun hura ase beharrean, Artxi-bo Probintziala egoki antolatzeko eta behar zuen eguneratze digitalean urrats garrantzitsuak emateko neurriak hartu zituen, dirua eta pertsonak ondo kudeatuz.

Museoek osatzen zuten beste kapitulu nabaria Kultura sail horretan. Lehendik ere Diputazioak erosketa inportanteak eginak zituen, batez ere azken urte haietan euskal pintura alorrean, ezin dugu ahaztu Kultura zerbitzuan Pedro Sancristóvalek lan egiten zuela. Baina obra horiek erakutsi behar zituen Arte Ederretako Museoak atontze lan galantak eskatzen zituen eta eginbehar horietan murgildu zen Peli, museo honen handitze lanetan. Beste atal batzuetako museoan antolaketan ere aritu zen Peli: esaterako, Natur Zientzietakoan eta Arma-museoan, eta bereziki azken urteetan eta orduan bere saileko zuzendaria zen Armando Llanos Ortiz de Landaluze arkeologoaren lankidetzarekin, Iruñeko eta Guardian dagoen La Hoyako museoak egunean jartzen.

Euskarazko jarduerak, musika, dantza eta teatro egintzak sustatzen jardun zuen Pelik. Arte Eszenikoen Eskola Peliren aginduan ezarri zen.

Anekdotikoa bada ere, pasadizo bat azalduko dut hemen, Pelik kulturarekiko zuen kezka bizia erakusten duena. Behin, diputatu zen garaian, Errio-xako dolmenak bisitatzeko ari zelarik, Angel Ramiro Susunaga Olazaran hango basozainarekin topatzen da eta basozain hori trikuharri baten kontrako sastrakak moztzen ari zela ikusterakoan, Pelik pozaren pozez beteta basozaina zoriontzen du eta Gasteizera itzultzen denean Mendi zerbitzura idazten du berehala basozain horren laudorioa egiten, eginkizun horren konstantzia idatziz gera zedin.

Diputatu kargua 1987an utzi eta hurrengo urtean, 1988an erretreta (San Prudentzioren Erretreta hor dago, miñoiak bezala) hartzen du, baina ez lozorroan gelditzeko, amaitu gabe zeuzkan obrak osatzeko eta argira ateratzeko baizik.

Orduan argitaratzen dira Peliren argitalpen nagusi hauek:

- *Hospitales, Peregrinos y Otras Cosas*, Gasteizko Udala, 1996.
- «En torno a una palabra vasca en desuso: irundiru/urundiru (impuesto municipal)», *Boletín Sancho el Sabio*, nº 7, 1997.
- *Minoiak Araban: bizitza baten lekukotasuna, iharduera baten lekukotasuna, errealitate baten lekukotasuna / Los Miñones de Álava: el testimonio de una vida, el testimonio de una actuación, el testimonio de una realidad*, Eusko Jaurlaritza, 1998.
- *Viejos Relojes de la Ciudad*, Gasteizko Udala, 1999.
- «Noticias de la obra pía «Capilla de Música» de la iglesia de Santa María de los Reyes, de la villa de Laguardia (Álava) I y II», *Boletín Sancho el Sabio*, nº 12, 1999.
- «Vitoria. Conflictos sociales en el siglo XVI: los Salinas y Gámiz contra la Ciudad (sarrera hitzaldia)». *Boletín de la RSBAP, Comisión de Álava*, 2002.
- *Nuestra Señora La Blanca. Historias de su Cofradía*. AFA / DFA, 2003.
- *Liburu txikia. Libro pequeño de la Cofradía de La Blanca*, Caja Vital, 2004.
- «El Cristo de la Buena Dicha», *Boletín I de la RSBAP*, 2008.

Argitaratu gabe gelditu diren lanen artean, hauek daude:

- *La exposición o abandono de niños expósitos en Vitoria, a partir del siglo XVI*
- *La Peste en Vitoria y el Voto de San José*

Arabako historiaz eta arabar ospetsuei buruzko saioak Gasteiz Irratitik eman zituen azken urte horietan.

Oraindik 2010eko abenduan, ikerketa baten laburpen idatzia eskuz eman zidan, non Gasteizko 1597ko dokumentu batean «desaperrochuri» hitza (horrela idatzita) agertzen zen. Pelik dokumentuaren testuingurutik ondorioa atera zuen «desaperrochuri» hitzaren esanahia «quedarse sin blanca», sosik gabe, zela. Peliren jakin-min asegabekoa.

2006an «Gure Aita» deritzan Gasteizko kristau elkarteak «Esker Onez» aipamena egin zion, hainbeste urtetan zehar euskarazko kristau pastoralean egindako lanengatik.

Beste kultur erakunde batzuetan ere partaide izan zen Peli: Euskal Herriko Txistularien Elkartekoa zen, baita Euskal Herriaren Adiskideen Elkartekoa ere (1985etik) eta elkarte horrek Gasteizen 2007an Merituzko Adiskidea izendatu zuen, ekitaldi sentitu batean, Arabako Txistulari-Banda tarteko zelarik. Urte berean, Arabako kulturaz arduratzen den Landazuri Elkartek Peli omendua zuen, Arabako ondarearen alde urtez urte egindako lanarengatik. Era berean Sabino Arana Fundazioko partaide ere bazen.

Zertzelada labur hauek Peli Martin Latorre, euskaltzain urgazle zintzo hori, nor izan zen eta bere bizitza osoan zehar nola jokatu zuen azaldu nahi izan dute.

Aldundian lan egiten duen bere alaba Edurnek eta bere adiskide Armando Llanosek lagundu didate, datuak emanaz, memoria hau prestatzen.

Urte askotan Peliren zintzotasunak eta euskaltzaitasunak Euskaltzaindia ohoratu dute. Ohorea gaur zurea da, Peli.